

BESZÉLGETNI KELL Végtelen beszélgetés. Interjúk. Balassa Péter művei 2.

Elég átlapozni, s látszik: nagy szeretettel és alapos gondossággal szerkesztett könyv a Balassa-életmű sorrendben második, 1986 és 2003 között készült interjúkat tartalmazó kötete, amely a tanár, az irodalomtudós, a kortárs értelmiségi emléket őrzi, „egy elevenen ható személyiség” szellemi horizontjának alakulását mutatja be (a fizikai „érést” az évenkénti blokkokat bevezető 15 fénykép — három évből nincs interjú — dokumentálja), kiegészítve ezt *Előszóval* (Parti Nagy Lajos), *Szerkesztői utószóval* (Korányi Margit), valamint név- és eligazítást nyújtó, segítő, címetek, kulcsfogalmakat tartalmazó tárgymutatóval, s ami szintén nem mellékes: Neyer Éva közismerten ízléses „csomagolásában”.

Hogy kritikáival, esszéivel, tanulmányaival s Nádas-monográfiájával a hetvenes évektől, kötetivel pedig 1982-től Balassa Péter (1947–2003) meghatározó alakja volt (s marad) a magyar irodalmi (köz)gondolkodásnak, azt a negyven interjú csak nyomatékot mutat. Olyan fontos szakmai és közéleti kérdésekben fejtette ki ezekben okos, megfontolt, figyelmet keltő, gondolkodásra ösztönző, ma is és sokáig időszerű véleményét, mint az irodalom szerepe, a kritika, a műelemzés (interpretáció), az irodalomkritika és az irodalomtudomány kapcsolata, a művészet autonómiája, a 70-es, 80-as, 90-es évek magyar irodalma, a tanári feladat, a nyelv, illetve az irodalom és a politika viszonya, a vallás, a szabadság, a halál, a játék stb. S tette ezt sajátos Balassa Péteres módon: nem kinyilatkoztatva, csalhatatlannak vélt bizonyossággal („a kizárólagosság igénye nélkül, ám a megvitathatóság méltanyossági igényével”), hanem mintegy önmagát is vállalva, kételyeit megfogalmazva, inkább kérdezve, mint állítva, s ezzel dialógust indukálva — ahogy egy tanárhoz illik. Mert Balassa Péter egyre inkább tanárnak érezte magát, „aki nem megmondja, mi az igazság, mit kell gondolni, aztán pedig visszakérdezi”, hanem párbeszédet kezdeményez, „hogyan gondolkodásmódokat és utakat tárjon föl”, hogy „kritikára, önkritikára, a határok és a határátlépés művészetére” biztasson. Az összefüggésekre, a kontextusra hívta fel a figyelmet, „mikor mit gondoltak az emberek másképpen, mint ahogy ma gondolják”. Kérdezni tanított, folyamatosan provokált, ahogy nyilatkozta: frusztrált, „annak

érdekében, hogy ki tudjanak nézni a saját *window-ukból*”.

Ha pedig valaki tanárként, tudósként és civilként is a „dialogikus tanítás” elvét vallja és vállalja, akkor nem mellőzheti a termékeny kommunikációt biztosító tolerancia (ez, amint Vas István, Ottlik vagy Illyés elmarasztaló említése mutatja, nem jelent mindent-elfogadást is!), szolidaritás gesztusát, ami nélkül nincs párbeszéd, és elképzelhetetlen a másik partneri elfogadása, de ami nem zárja ki, sőt megköveteli a szakértelemet és a szakma iránti szeretetet.

A jelzett számos kérdésből — ezek körét a tárgymutató alapján megtebbőszörözhetnénk — most csak néhányat emelünk ki, amelyek mind a szűkebben értelmezett szakma, mind pedig a szakma és a közéletiség viszonyában a legérdekesebbnek mutatkoznak.

Hogy az irodalom nem tekinthető az ember számára afféle úri hóbortnak, arra utal Balassa megjegyzése, miszerint az irodalom „élni tanít” (másutt Nietzsche idézi: „für das Leben”), mert „amit megtanulunk, annak van egzisztenciális tétje, amit az ember valamiképpen alkalmaz és lefordít önmagára”, mert „minden irodalom mélyén igenis az a kérdés van, hogyan éljek, mit cselekedjek”. Ezért volt fontos egykor Babilus műve, a *Jónás könyve*, vagy nemrég Nádas-tól az *Emlékiratok könyve*. De hogy segíthet a kritika, az irodalomtudomány, illetve a kritikus, a tudós abban, hogy felismerjük a művészet(ek)ben, az irodalomban, a művekben rejlő egzisztenciális vonatkozásokat? Ennek felfedése, megmutatása a tanár, a kritikus, a tudós — a szakma igazi feladata és kihívása.

A kötet időrendben második, 1988-ban készült interjújában, mintegy kiindulópontként mondja ki, hogy ő esztétaként „a művel való találkozást életproblémának” tekinti. Ez olyan alapkövetelmény, amely nélkülözhetetlen a mű megértése, a róla való beszéd, az értelmezés érdekében, de hogy ez megtörténhessen, ahhoz a teljes személyiséget kell mozgósítani. A tudós, a kritikus személyiségben rejlő és belőle felszabaduló energiák segítségével képes felismerni az irodalomnak „mint nyelvi univerzum”-nak jellegét, természetét — titkát. Azt, amit szakmának kell/lehet tekinteni, lévén, hogy az „irodalom a nyelven át és benne látja a világot”.

A megismerés, az irodalomhoz való közelítés, bár nem nélkülöz(het)i a szakmaiság ismerveit (iskolázott ízlés, tárgyszerű, széles körű műveltség, eredeti ízlésképesség, folyamatos to-

vábbképzés, „saját és mások elméleti előfeltevéseinek viszonylag folytonos” újbóli vizsgálata), ezek birtoklása nem biztosít(hat) a kritikus, a tanulmányíró számára védeltséget, de felhatalmazza az irodalom, a művek interpretálására. Arra, hogy igyekezete, szándéka szerint a művek elemzését illetően *majdnem* célba érjen. Mert teljes bizonyossággal célba sohasem érhet, csak bizakodhat abban, hogy „*talán* (kiemelés — G. L.) valamit sikerül megfogalmazni, talán valamire sikerül ráirányítani a figyelmet..., valamit kinyitni”. De annak ellenére, hogy az irodalmi művek elemzése kizárja az egzakt módszert („Itt érvelni lehet, bizonyítani — azonban — nem”), az érvek nem mellőzhetők, „le lehet és le kell vezetni” őket. Akkor is (vagy még inkább akkor), ha minden mű vizsgálatának több olvasata lehetséges. Ezek bármelyike azonban csak „annyiban elfogadható, amennyiben az olvasat vonatkozik még a műalkotásra, és a mű még felismerhető” benne. Kétségbevonhatatlan, hogy minden interpretáció a bennünk „felhalmozódott élettapasztalatok, világismeret, illetve olvasmányok, olvasatok, tudományos módszerek” függvénye, de kizárólag akkor kap értelmet, ha nem „elbeszél” a mű mellett, és ha az értelmezés „kommunikálható”; mások számára is van mondandója, érthető. Ha nincs, akkor hiába találkozik az alany és a műalkotás, s hiába tesznek fel egymásnak kölcsönösen kérdéseket, hiába talál rá az értelmező a mű számára releváns jelentésére, ha ennek kifejtése nem kelt visszhangot, ha nem kommunikál. Semmiképpen sem arról lenne tehát szó, hogy „[E]gyetlen adekvát és autentikus módszer” létezik, vallja Balassa, mert közelítési módok vannak, módszerbeli pluralitás van, kell hogy legyen. Ahogy egyik 1989-ben adott interjújában fogalmaz: „Az irodalomban az értékek, az ízlések, a formák pluralitását kötelező erejűnek tartom.” Ha ez nincs, az irodalom autonómiája sérül. Hogy viszont többszólamúság legyen, ahhoz elengedhetetlen a tolerancia, „a másságnak és az egészen másként gondolkodásnak is meg kell, hogy legyen a helye”. A tolerancia nyitottságot jelent, interpretáló és befogadó részéről egyaránt. Alapelv, mert: „jobbá teszi az embert, hogyha ír, jobbá teszi az embert, ha olvas, s egyáltalán, hogyha csak van”. A másikkal nem kell egyetérteni, de igyekezni kell megérteni. S ez nemcsak a tudományban, az irodalomban követendő elv, hanem a társadalomban is („működőképességének alapja a másság megértése és elfogadása”).

És ezzel kiléptünk a szigorúan vett tudományosság köréből és átlépünk a társadalom azon szférájába, amit a politika határoz meg, sőt, irányít. S ennek kapcsán óhatatlanul felmerül a kérdés: milyen kell, hogy legyen az irodalom és a politika viszonya, politizáljon/hat-e az író?

A kérdéssel Balassát is többször szembesítik a kérdezők. A választ nem akarja, s nem is kerülheti meg az, aki pontosan tudja, hogy ezen a tájon a „nemzeti foglalkozás”-nak tekinthető íróssággal együtt jár, hogy „időnként politizáljunk”, lévén, hogy a „szavak és a cselekvés, a szakma és az etika között bizonyos megfelelésnek kell lennie, ha teljes azonosság nem is lehet”. Aki így gondolkodik, annak tudnia kell azt, hogyan politizáljon az író, aki íróként, értelmiségiként „sohasem — lehet — apolitikus”. Politizálni azonban nem csak a politikusok módjára lehet, „úgy is lehet, hogy a szakmai, erkölcsi értékekre helyezük a hangsúlyt, és ez azt jelenti, hogy nemcsak szónoklatokból, és nemcsak retorikából áll az értelmiségi szerep vállalása, hanem például megcsinálni egy jó iskolát, vagy megcsinálni egy jó színházi előadást ugyanolyan értéket képvisel, sőt többet, mint az, ha hatvan percig beszélünk százezer embernek”.

Természetesen elképzelhető, hogy az író állampolgárként politizáljon, de nem szabad összekeverni „a politizáló írot a műveivel, a civilt a szakemberrel”. Ha viszont műveivel politizál, akkor csak jó művekkel érdemes politizálnia, mert „a jó politikus irodalom jó irodalom, a jó politikai költészet jó költészet”. Vagyis: a silány irodalom politikai irodalomnak is silány. A két terület nem különül el egymástól, van átjárhatóság a politikai és a művészeti szféra között: az a „keskeny nyelvi folyosó (ami az önismereti irodalom), ahol az emberi lét kérdései találkoznak a politizálás kérdéseivel”, mint például Nádas Péter esztétikájában. Tévedés viszont azt hinni, hogy magát a politikába mélyen beleártó író megmarad(hat) írónak. Politikus lesz, amint ezt a közelmúlt számos példája is igazolja.

Hogy mindezt, s azt is, amivel e recenzió nem foglalkozhat, Balassa Péter interjújában fejt ki, esetében különösen szerencsésnek mondható, hiszen tanári/tudósi alapelve szerint a párbeszéd a legcélravezetőbb megnyilatkozási forma. Ezt bizonyítja ez a szép, gazdag könyv is, mellyel — ahogy Parti Nagy írja — „beszélgetni kell, illetve nem kell, hanem lehet, lehetni viszont muszáj”. (*Palatinus*, Budapest, 2004)

GEROLD LÁSZLÓ